

О. І. Блик

О. Афанасьєв-Чужбинський та Харківська школа романтиків: творчі перегуки та паралелі

У статті розглянуто творчі перегуки у діяльності О. Афанасьєва-Чужбинського та представників Харківської школи романтиків; для аналізу використано історико-літературний, порівняльний та біографічний методи. У дослідженні йдеться про спільні мотиви у творчості О. Афанасьєва-Чужбинського та А. Метлинського, О. Корсуна, М. Петренка. Автором проаналізовано оцінки, які давали поети харківського осередку постаті О. Афанасьєва-Чужбинського. У статті вперше здійснено комплексний розгляд творчих взаємозв'язків поета з представниками харківського об'єднання, а також окреслено сфери, у яких діяльність цих літераторів була співзвучною.

Ключові слова: О. Афанасьєв-Чужбинський, І. Розковшенко, А. Метлинський, Харківська школа романтиків, "Український альманах", "Молодик", український романтизм, фольклористична діяльність, фольклорні мотиви.

В статье рассмотрены творческие параллели в деятельности А. Афанасьева-Чужбинского и представителей Харьковской школы романтиков; для анализа были использованы историко-литературный, сравнительный и биографический методы. В исследовании рассматриваются общие мотивы в творчестве А. Афанасьева-Чужбинского и А. Метлинского, А. Корсуна, М. Петренко. Автором проанализированы оценки, которые давали поэты харьковского кружка личности А. Афанасьева-Чужбинского. В статье впервые осуществлено комплексное рассмотрение творческих взаимосвязей поэта с представителями харьковского объединения, а также обозначены сферы, в которых деятельность этих литераторов была параллельна.

Ключевые слова: А. Афанасьев-Чужбинский, И. Розковшенко, А. Метлинский, Харьковская школа романтиков, "Український альманах", "Молодик", украинский романтизм, фольклористическая деятельность, фольклорные мотивы.

The article tells about artistic persuasions of O. Afanasiev-Chuzhbynsky and other representatives of the Kharkiv romantic school. For the analysis the author used the historical-literary, biographical and comparative

methods. O. Afanasiev-Chuzhbynsky is known mainly as a Russian writer, but his Ukrainian legacy is in line with Ukrainian romanticism. The poet was published in the editions of Kharkiv romantic school, including "Ukrainian Almanac" (1831) and "Molodyk" (1843-1844). The author proves that the folklore search of O. Afanasiev-Chuzhbynsky and other representatives of Kharkiv association were carried out in the same direction. Also the study contains the cooperative motives in the work of O. Afanasiev-Chuzhbynsky and A. Metlynsky, O. Korsun, M. Petrenko. The author analyzes the estimates given by the poets of Kharkiv school to O. Afanasiev-Chuzhbynsky. This article was first study of comprehensive review of the creative poet relationships with representatives of Kharkiv association. The article outlines the areas in which the activities of these writers were consonant.

Key words: O. Afanasiev-Chuzhbynsky, I. Rozkovshenko, A. Metlynsky, Kharkiv romantic school, "Ukrainian Almanac", "Molodyk", Ukrainian romanticism, folklore activities, folkloric motifs.

Постать О. Афанасьєва-Чужбинського, українського поета-романтика, не надто відома широкому загалу. Його публіцистична спадщина, а також прозові твори російською мовою привертали більше уваги дослідників. Водночас україномовний доробок поета довгий час залишався поза межами наукових зацікавлень. Оцінку постаті О. Афанасьєва-Чужбинського здійснювали М. Бондар, М. Гнатюк, О. Моцяка, І. Франко, В. Щепотьєв. Аналіз творчості представників Харківської школи романтиків здійснювали І. Арендаренко, Т. Бовсунівська, М. Бондар, П. Федченко, А. Шамрай та М. Яценко.

У пропонованому дослідженні розглянуто діяльність О. Афанасьєва-Чужбинського у контексті його зв'язків з Харківською школою романтиків – літературним об'єднанням, яке функціонувало при Харківському університеті у 1820–1840-х рр. Адже зв'язкам О. Афанасьєва-Чужбинського із харківським об'єднанням приділено порівняно мало уваги, хоча зі спогадів дізнаємося, що він проводив у колі харківських романтиків досить багато часу [7]. Згодом художні орієнтири поета багато в чому перегукуються із творчістю поетів-харків'ян. Усе це дає підстави для розгляду творчих паралелей цих літераторів, що і стало метою цієї статті.

Сучасники стверджували, що один із представників Харківської школи романтиків (І. Розковшенко) спонукав О. Афанасьєва-Чужбинського відмовитися від військової кар'єри заради літературної діяльності. У подальшому україномовна творчість поета розвива-

ється у річці українського романтизму; у його віршах багато переквітів з поезіями А. Метлинського, О. Корсуна, М. Петренка (учасників харківського гуртка). Таким чином, з'ясування природи взаємовпливів їхньої творчості і зумовлює актуальність зазначеного дослідження.

У статті вперше розглянуто спогади представників Харківської школи романтиків про О. Афанасьєва-Чужбинського. Проаналізовано ті оцінки, які давали харківські літератори постаті талановитого поета, що й складає новизну дослідження. Для отримання наукових результатів було використано біографічний, історико-літературний та порівняльний методи.

О. Афанасьєв-Чужбинський (1812–1875) відомий більше як російський прозаїк і поет; його україномовний доробок складають 22 вірші, видруковані у збірці "Що було на серці" (1855), але він долучився своєю творчістю до діяльності харківського осередку, надрукувавши дві поезії ("Шевченкові", "Пісня") у альманасі "Молодик". Його літературний дебют як поета українського відбувся в альманасі "Ластівка" (1841), де були надруковані поезії "Є. П. Гребінці" та "Прощання". Друкуючи поезії та повісті російською мовою, О. Афанасьєв-Чужбинський не полишав своїх українських зацікавлень; досліджуючи народні традиції, пісні та звичаї, він використовував ці матеріали в художній творчості (напр., його російськомовна поема "Упырь. Малороссийское предание"), а також виступав як етнограф та фольклорист (етнографічні нариси "Быт малорусского крестьянства", "Лето в Малороссии"). Значний внесок в українську етнографію зробила його двотомна праця "Поездка в Южную Россию" (1861).

Народився майбутній письменник на Полтавщині, згодом навчався у Ніжині в лицей князя Безбородька, де зблизився з Є. Гребінкою. Про юність письменника не так багато відомо. Під час написання статті вдалося натрапити на статтю В. Щепотьєва, який аналізує декілька маловідомих віршів поета, які перебували у Полтавському історичному архіві в колекції О. Скаржинської. У збірці "Олександр Афанасьєв-Чужбинський. Поезії" (1972) ці вірші з невідомих причин не були надруковані. Так, дослідник звертає увагу на вірш О. Афанасьєва-Чужбинського під назвою "Павлові Півторацькому". Вірш не має якоїсь видатної художньої цінності, але подає цікаві відомості про життя самого О. Афанасьєва-Чужбинського. Дата написання поезії – 18 вересня 1842 р., тобто це одна з перших спроб О. Афанасьєва-Чужбинського українською мовою. За формою він

нагадує "Скажи мені правду...", надрукований у "Ластівці". Ось декілька рядків з цієї поезії: "Скажи мені, Павле, скуп'яго хороший // Який тебе дідько веде, // Що так у кишеню і сиплються гроші, // З кишені ж і шаг не впаде <...> Навчи ж мене, Павле: не сіять ячменю, // Не льон молотити і в дощ і в туман, // А вивчи, як гроші збирають у кишеню // Аж чую – ти кажеш: цур дурня, Улан" [9, с. 2]. За жартівливою формою вчувається справжній клопіт небагатого дворянина, якого не надто забезпечує власне госпродарство. Так, батько поета за ревізією 1816 р. мав у селі Юсківка Полтавського повіту менше 20 кріпаків. Скоріше за все, син і не збільшив батьківської спадщини. Матеріальні труднощі спонукали його спершу до військової служби, потім до чиновництва і згодом зробили його журналістом. В той же час П. Півторацький, якому присвячений вірш, належав до найбагатших родин Лубенщини. У Півторацьких було у 1806 р. 326 кріпаків, члени цієї родини були повітовими маршалами.

О. Афанасьєв-Чужбинський був відомою постаттю у середовищі харківських поетів. Так, у листі до І. Срезневського від 5 травня 1840 р. А. Метлинський згадує про дружні посиденьки, учасником яких був і "улан Чужбинский": "Пишу к Вам, Измаил Иванович, из Украины, которая в это время смотрится совсем не Украиной: бытие мое мрачно, сумрачно, и дождь на дворе холодный – осенний, и такой холод в комнате, что вчера Лукьянович велел топить у себя печку. А вчера я был там вот по какому случаю: Афанасьев, улан, пишущий под именем Чужбинского (вспомнил?) товарищ А. П. Рос. (О. П. Рославський – прим. О. Блик) по лицею, обедал у него и меня пригласили! Этот Афанасьев большой любитель украинского и человек образованный, надеется в августе ехать в воен. Академию, он же хочет печатать роман – содержание, кажется, из быта или истории Слободской Украины..." [7, с. 132–133]. Попри те постать О. Афанасьєва-Чужбинського є дещо контроверсійною; так, А. Метлинський згадує про прикрий випадок з публікацією ним "Байок та прибаюток" Л. Боровиковського у Києві. О. Афанасьєв-Чужбинський надрукував у "Северной пчеле" відгук, в якому стверджував, що ці твори є фальсифікацією Метлинського і що справжній автор не має до них стосунку. З гіркою Метлинський пише до Срезневського (лист від 16 грудня 1854 р.): "Не трудно было Афанасьеву, живучи в Киеве и бывши со мною немножко знакомым еще в Харькове, увидеть собственными глазами собственноручную рукопись Боровиковского или у меня, или у цензора или в типографии и удостовериться, что ни Боровиковский <...> ни я сам <...> не делал

этого... Но он не потрудился этого сделать, оклеветал меня, унизил издание перед публикою <...> отнял у бедной жены и детей теперь помешанного Боровиковского несколько заработанных рублей, ничего не получивши для самого себя" [7, с. 198–199].

Водночас цікавим є факт з життя самого О. Афанасьєва-Чужбинського. Перебуваючи на військовій службі, у Тифлісі він зблизився з колишнім учасником Харківської школи романтиків Іваном Розковшенком, який у молоді роки разом із І. Срезневським був співвидавцем "Украинского альманаха". Зустріч відбулася, імовірно, у кінці 1830-х рр. У домі І. Розковшенка сформувалося дружнє літературне коло, до якого належали Т. Лада-Заблоцький (польський поет, якого було заслано на Кавказ), а також німецький письменник та перекладач Ф. Боденштедт, який глибоко вивчав український фольклор. Згодом він видав славнозвісну "Поетичну Україну" (1845) – збірку перекладів українських народних пісень. Існує версія, що спілкування у цьому літературному колі вплинуло на О. Афанасьєва-Чужбинського. Адже у 1843 р. він подає у відставку з тим, щоб присвятити себе літературі. Одні з перших фольклорних записів О. Афанасьєв-Чужбинський здійснив саме для Ф. Боденштедта. Зацікавлення українським фольклором поет проніс через усе своє життя.

У 1856 р. О. Афанасьєв-Чужбинський уже був відомим літератором. Та доля зробила йому несподіваний подарунок: його зараховують до складу експедиції, яка мала вивчати обряди і звичаї населення приморських та прирічкових районів тодішньої Росії. Так він потрапив в Україну, де і занурився у вивчення народних переказів. Ось як описує цей період О. Афанасьєв-Чужбинський у листі до Г. Данилевського (від 20 березня 1856 р.): "Я деятельно собираю песни, сказки и различные предания <...> во-первых, для специальных своих статей, а во-вторых, и с запасною мыслью – издать много кое-чего и особо по возвращении в Петербург. Песни есть необыкновенно интересные, которые ускользнули от Метлинского потому, что, сидя в Киеве и сдавшись на своих корреспондентов, почтенный профессор не мог их сам слышать в устах народа <...> С открытием весны, которая у нас запоздала, я отправлюсь на Пороги и в Сечь, где был недавно мимоходом и где мне обещано множество матерьялов. Познакомился со многими кобзарями, и у меня теперь ни одной минуты свободной, так что болят руки от записывания и потом от переписывания и приведения в порядок дорожных заметок. Но я совершенно счастлив, потому что подобную только жизнь называю жизнью. Поселившись в Петербурге, где

зарабатывал насущный хлеб, я уже не надеялся никогда странствовать по степям и на этом поэтическом просторе предаваться своим любимым занятиям" [3, с. 9–10].

У результаті цієї подорожі з'явилась двотомна праця О. Афанасьєва-Чужбинського "Поездка в Южную Россию" (частина перша "Очерки Днепра", частина друга "Очерки Днестра") – до появи третього тому "Історії російської етнографії" О. Пипіна, безумовно, найзначніша праця з української етнографії. До речі, приємно зазначити, що нещодавно вона була перевидана [2]. Вченому належать також етнографічні розвідки "Быт малороссийского крестьянства", "Очерки охоты в Малороссии", "Лето в Малороссии" тощо.

Зв'язки О. Афанасьєва-Чужбинського із харківським романтичним об'єднанням не обмежувалися лише дружніми зустрічами. Так, М. Гнатюк відзначає участь О. Афанасьєва-Чужбинського в "Украинском альманахе" (1831). Нарис "Нежинские греки", підписаний криптонімом "А. Ч.", на думку М. Гнатюка, належить юному поету. Але офіційний дебют літератора відбувся у 1838 р.: у журналі "Современник" та у "Литературных прибавлениях к "Русскому инвалиду" "вийшли друком вірш "Кольцо", оповідання "Свинцовая пуля" та розділ з роману "Чугуевский казак". Українські вірші О. Афанасьєва-Чужбинського вперше було вміщено в альманасі "Ластівка" (1841). Згодом поет брав участь у виданні ще одного харківського альманасу – "Молодик", який створював І. Бецький за діяльної допомоги В. Каразіна, М. Костомарова, Г. Квітки-Основ'яненка. В другій і третій частинах альманасу "Молодик" (1843) були надруковані поезії О. Афанасьєва-Чужбинського "Могила", "Шевченкові" ("Гарно твоя кобза грає"), "Пісня" ("Ой у полі на роздоллі") та низка його віршів російською мовою.

Харківські поети-романтики здійснювали правописні пошуки, адже у першій половині ХІХ ст. адекватного українського правопису не існувало. Водночас їхні виступи, у яких обґрунтовувалося давнє походження української мови, її лексична різноманітність, розвивали стереотип про те, що українська є мовою простолюду. Активно працювали на цьому полі І. Срезневський та А. Метлинський. Відомо, що А. Метлинський впорядкував невеликий словник української мови. Також створив "Словарь малороссийского языка" П. Морачевський, чернігівський письменник, який друкувався у виданнях Харківської школи романтиків. Працював над словником української мови і О. Афанасьєв-Чужбинський. Цей словник був частково (до літери З) вміщений в "Известиях отделения русского языка и

словесности императорской Академии наук" (1855). Видатний мовознавець-славіст, учасник Харківської школи романтиків І. Срезневський вказував, що "Словарь малорусского наречия" О. Афанасьєва-Чужбинського – дорогоцінне надбання вітчизняної філології, що він, принаймні до появи досконаліших праць, гідний посісти місце поруч з сербським словником В. Караджича. Також високу оцінку дав словнику О. Афанасьєва-Чужбинського І. Франко. Мовознавчі питання висвітлював О. Афанасьєв-Чужбинський і у своїх літературно-критичних статтях.

В українських поезіях О. Афанасьєва-Чужбинського помітний зв'язок з фольклором. Загалом, ця ж тенденція прослідковується у доробку Харківської школи романтиків. Спробуємо провести деякі паралелі у їхніх віршах. Для доби романтизму характерне глибоке занурення у світ народної поезії, романтикам властива адаптація фольклорних мотивів у власній творчості. Так, у віршах зустрічаємо мотив невірності дівчини (О. Корсун, М. Костомаров, О. Афанасьєв-Чужбинський), а також мотив одухотворення могил (О. Корсун, А. Метлинський, О. Афанасьєв-Чужбинський). Зустрічаємо у поетів-романтиків стилізацію народної пісні (у Л. Боровиковського, А. Метлинського, М. Петренка, О. Афанасьєва-Чужбинського), літературну адаптацію народної балади з її містичними сюжетами (Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров, О. Афанасьєв-Чужбинський). Також в поезії романтики використовують персоніфіковане звертання до природних сил, яке близьке до народних замовлянь (М. Петренко, М. Костомаров, О. Афанасьєв-Чужбинський) та звертання до долі (С. Писаревський, М. Петренко, О. Афанасьєв-Чужбинський).

У творчості харківських романтиків відбувається перехід від простого наслідування народної творчості з її імперсональністю до заглиблення у внутрішній світ індивіда, прагнення відобразити порухи його внутрішнього життя. Таке заглиблення в емоційний світ героя помічаємо у поезії О. Корсуна та особливо у М. Петренка. А. Шамрай зауважує: "Він чи не перший з харківських поетів перейшов від баладних і пісенних форм до рефлексивної, психологічної лірики, що так розвинулась у романтичних традиціях інших літератур у зв'язку з байронівською традицією" [6, с. 14]. Творчість О. Афанасьєва-Чужбинського теж перебуває у руслі романтизму поглиблено-особистісного; для поета важливо передати внутрішні порухи людської душі, її конфлікти й протиріччя. Поет акцентується на екзистенційному "сирітстві" ліричного героя (вірші "Осінь", "Безталання",

"Місяць"); відсутності порозуміння з іншими людьми ("Роздум'я"), неможливості особистого щастя ("Прощання"). О. Моціяка відзначає: "Поезія О. Афанасьєва-Чужбинського в цілому вкладається в межі особистісно-психологічної романтичної течії. У ліриці письменник намагається виразити складний, дисгармонійний світ особистості, життя її серця" [5, с. 211].

Змалювання внутрішньої "нефортуності" героя у художньому плані близьке до народної пісні. Водночас, у нещастях героя немає жодних причин, це радше внутрішній стан непересічної особистості, якій не приносять щастя прості земні блага. Цей мотив ріднить поезію О. Афанасьєва-Чужбинського з лірикою М. Петренка. Так, у поезії "Весна" (О. Афанасьєв-Чужбинський) герой констатує: "Уже ж мені з моїм горем // Та не розлучатись, // Моїм думкам, як сім квіткам, // Та не розпускатись" [8, с. 230]. У М. Петренка читаємо: "Цитуйте, вітри! Цитуйте, буйні! В лузі не гудіте! // Моє горе лягло спати, // Так не розбудіте. // Ох, заснуло воно в серці, // Як в норі гадюка; // Наче легше мені стало, // Наче менша мука" [8, с. 303]. Наявний у поезії О. Афанасьєва-Чужбинського мотив туги за рідним краєм, уособленням якого стають рідні пісні: "Прощай, весела сторона! // Я б не покинув України <...> Ти гарна, мов рідна моя сторона, // І пісні твої мені в душу запали, // У серці дзвенить од тих пісень луна!" [8, с. 225]. Близький за емоційним переживанням вірш М. Петренка "Далеко од родини", у якому батьківщина теж пов'язується із рідною піснею: "Далеко од родини // І на чужій немилій стороні // Броджу понурим я за краєм України // І думаю про вас, слов'янські пісні" [8, с. 293]. Туга за рідним краєм – популярний мотив у творчості романтиків; варіації його зустрічаємо у А. Метлинського, М. Костомарова та О. Корсуна.

Також у своїй поезії О. Афанасьєв-Чужбинський звертається до загадки поетичної творчості ("Думка"), циклічності людського буття ("Весна"), людської неволі й біди ("Жаль"). Тривкою основою віршів О. Афанасьєва-Чужбинського, писаних українською мовою, є їхній органічний зв'язок з фольклорною поетикою. О. Афанасьєв-Чужбинський настільки був закоханий в українську народну творчість, що вважав її теми, мотиви і навіть ритмомелодіку єдиним ґрунтом поезії. Поет писав: "Люблю Малороссию и ее певучий, лаконический язык, страстно люблю ее простые безыскусственные песни, исполненные чистой наивной поэзии..." [1, с. 24]. Водночас, попри романтичне спрямування, поезії цього автора не досягають такої висоти почуття, як у його сучасника М. Петренка (цикл "Небо").

Незначний за обсягом український доробок поета все ж різнопланово вписується у тогочасний літературний контекст.

Отже, можна підсумувати, що хоча О. Афанасьєв-Чужбинський не належав до гуртка харківських романтиків, його знайомство з ними здійснило на поета певний вплив. Адже саме зустріч з І. Розковшенком у Тифлісі, імовірно, сприяла зміні життєвого шляху О. Афанасьєва-Чужбинського. Саме в цей період він вирішує завершити військову кар'єру і цілком присвятити себе літературній діяльності. Існують деякі паралелі у діяльності Харківської школи романтиків та у творчій біографії О. Афанасьєва-Чужбинського. Для харківських романтиків фольклор був уособленням "духу народу", вони вважали фольклор найвищою цінністю. Збираючи та записуючи народні легенди й думи, харківські поети використовували народну творчість у власних художніх текстах. Для О. Афанасьєва-Чужбинського так само важливим було занурення у глибини народного духу, доведення художньої повноцінності української мови. Так само О. Афанасьєв-Чужбинський творчо опрацьовував фольклорні балади й використовував фольклорні сюжети у власній творчості. Навряд чи доречно говорити про прямий вплив поетів-харків'ян на О. Афанасьєва-Чужбинського. Зрештою, він був професійним літератором і зробив письменницьку кар'єру в Санкт-Петербурзі, тоді як члени харківського осередку або з часом відходили від української тематики (І. Срезневський, І. Розковшенко), або ж залишалися у межах тоді провінційного Харкова (А. Метлинський, О. Корсун, М. Петренко). Але деякі тенденції – ідеалізація фольклору, пошук "духу народу" в усній традиції, творче переосмислення народних переказів у власній творчості – були спільними і для О. Афанасьєва-Чужбинського, і для учасників Харківської школи романтиків.

Література

1. Афанасьєв-Чужбинський О. Поезії / О. Афанасьєв-Чужбинський. – К., 1972. – 222 с.
2. Афанасьєв-Чужбинський О. Подорож у Південну Росію : історична монографія / Олександр Афанасьєв-Чужбинський. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. – 469 с.
3. Багалеї Д. И. Материалы для биографий южно-русских научно-литературных деятелей XIX века / Д. Багалеї. – К., 1903.
4. Історія української літератури XIX століття : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів у 2 кн. / за ред. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2005.
Кн. 1. – 2005. – 654 с.

5. Моціяка О. М. Становлення нової української літератури (Історія української літератури перших десятиріч XIX століття) / О. М. Моціяка. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 232 с.

6. Харківська школа романтиків : у 3 т. / редакція, вступні статті й примітки А. Шамрая. – Х. : ДВУ, 1930.

Т. 1. – 1930. – 276 с.

7. Харківська школа романтиків : у 3 т. / редакція, вступні статті й примітки А. Шамрая. – Х. : ДВУ, 1930.

Т. 2. – 1930. – 224 с.

8. Українські поети-романтики : поетичні твори. – К. : Наукова думка, 1987. – 588 с. – (Бібліотека української літератури).

9. Щепотьєв Володимир. Нові вірші Афанасьєва Чужбинського: [окрема відбитка] / В. Шипотьєв. – Київ, б. в., 1926.